

Kraljevič Marko v makedonski poeziji: od epskega junaka do lirskega subjekta

Namita Subiotto

Prispevek podaja nekaj izhodišč za obravnavo pesmi Pasje brdo, ki jo predlagam kot dopolnitev seznama predlogov prostoizbirnih književnih besedil za individualno in skupinsko delo ter aktualizacijo v učnem načrtu za slovenščino v gimnaziji (ali zadnjem triletju osnovnih šol). Izbor utemeljujem z naslednjimi razlogi: v pesmi nastopa kraljevič Marko, zgodovinska in literarna oseba, ki je prisotna tudi v slovenski književnosti; avtor pesmi Blaže Koneski, čigar dela so prevedena tudi v slovenščino, je pomembno zaznamoval makedonsko poezijo druge polovice 20. stoletja; pesem pa je zaradi univerzalnega motiva (boja proti zlu) in medbesedilnega dialoga z makedonskim (in sploh južnoslovanskim) ljudskim slovstvom zanimiva za analizo.

Aktualni učni načrt predmeta slovenščina za gimnazije (Poznanovič Jezeršek idr. 2008) med predlogi prostoizbirnih književnih besedil za individualno in skupinsko delo ter aktualizacijo vključuje besedila, ki pripadajo slovanskim književnostim, vendar med njimi nisem zasledila nobenega iz makedonske književnosti. Slovenske osnovne in srednje šole obiskujejo tudi priseljenci ali otroci priseljencev iz Makedonije in glede na priporočila, da je pri vključevanju novopriseljenih otrok ter otrok naslednjih generacij priseljencev pomembno upoštevati kontekst multikulturalnosti, ki ob skrbi za čimprejšnjo usvojitev slovenskega jezika predvideva tudi hkraten poudarek na ohranjanju materne jezika in kulture, menim, da bi učni načrt za predmet slovenščina lahko vključeval tudi literarna besedila iz makedonske književnosti. Izbor besedila, ki ga predlagam kot dopolnitev seznama predlogov prostoizbirnih književnih besedil za individualno in skupinsko delo ter aktualizacijo v učnem načrtu za slovenščino v gimnaziji (ali zadnjem triletju osnovnih šol), utemeljujem z naslednjimi razlogi: v pesmi *Pasje brdo* nastopa kraljevič Marko, zgodovinska in literarna oseba, ki je prisotna tudi v slovenski književnosti; avtor pesmi Blaže Koneski, čigar dela so prevedena tudi v slovenščino, je pomembno zaznamoval makedonsko poezijo druge polovice 20. stoletja; pesem je zaradi univerzalnega motiva (boja proti zlu) in medbesedilnega dialoga z makedonskim (in sploh južnoslovanskim) ljudskim slovstvom zanimiva za analizo.

Kraljevič Marko, zgodovinska in literarna oseba, priljubljen junak južnoslovenskega ljudskega slovstva, je s kreativnimi adaptacijami Frana Milčinskega pred sto leti vstopil tudi v slovensko književnost. Fran Milčinski je *Zgodbe kraljeviča Marka* prvič objavil leta 1923. »Izhodišče in domišljijско torišče je [namreč] našel v fantastičnih ljudskih pesmih o junaku Marku, ki so jih prepevali na Balkanu (čeprav neustrašen, a pošten bojevnik, ki se je boril s tako ali drugače ponazorjenimi močmi teme, tudi drugim ni bil tuj – le pod drugim imenom so ga morda poznali in drugačne strahove je premagoval)« (Volarič 2007: 144). Zbirka vključuje devetnajst pripovedk, naslov predzadnje – *Smrt kraljeviča Marka* – pa je osrednji motiv zgodbe, ki bi jo lahko povzeli takole (Milčinski 2007: 131–135): Kraljevič Marko, »strah nasilnikom, zavetnik zatirancem, maščevalec krivicam«, jih je dočakal prek sto, toda svet se je spremenil, rodili so se rodovi, »šibkejši v junaštvu, silnejši v zvijači«, buzdovan in sabljo sta zamenjala puška in smodnik. Marko bridko sprevidi, da se v takšnem svetu ne znajde več, saj ga lahko ubije vsak strahopetec, zato se odloči, da se bo umaknil. Odide v samoto, na vrh planine, zvestemu konju odseka glavo, da ne bi hlapčeval Turku s tovorom na hrbtu, prelomi sabljo in kopje, da se ne bi Turek z njima ponašal, ter zaluča buzdovan v morje, rekoč: »Kadar vstaneš iz morja spet na dan, buzdovan šestoperni, tačas se porodi junak, enak bo meni.« Nato napiše sporočilo, da je mrtev, pripravi zlato za pokop in darovanje, leže v travo in zaspi. Mimo prideta dva svečenika in odneseta njegovo truplo na Sveto goro. Toda o njegovem grobu ni znamenja ne sledu.

V ljudskem izročilu *O Prilepu, Varošu in okolici in o pobegu kraljeviča Marka iz Varoša* (*Предание за Прилеп, Варош и околната и за бегането на Марка Кралета од Варош*), ki ga je zapisal Marko Cepenkov (1829–1920), eden najplodnejših zbiralcev makedonskih ljudskih pripovedk, kraljevič Marko (podobno kot pri Milčinskem) sreča mladeniča s puško in ugotovi, da novemu orožju njegovo junaštvo ni več kos, zato podkuje svojega konja, pri čemer podkve zasuka v drugo smer, in na obzidje svojega gradu postavi bobne, da ropotajo v vetru, ter jo neke noči popiha v Demir Kapijo in se skrrije v pečino. Tam ga stoletja zatem najde neki človek in ga vpraša, kdaj bo prišel iz pečine in se podal v boj. Marko odgovori, da ko bo njegova sablja sama zletela iz nožnice (Цепенков 1972: 125).

V ljudskem izročilu, ki ga je zapisal Cepenkov, kakor tudi v adaptaciji Frana Milčinskega, je smrt velikega epskega junaka vprašljiva, saj je nihče ni videl: pri Cepenkovu se junak umakne v pečino, kjer nemara še danes živi, pri Milčinskem pa se odloči umreti v samoti, vendar nihče ne ve, kje je njegov grob.

Izročilo o umiku kraljeviča Marka si je za moto pesmi *Pasje brdo* izposodil Blaže Koneski (1921–1993), ena najpomembnejših makedonskih literarnih, literarnovednih in jezikoslovnih osebnosti druge polovice 20. stoletja. Bil je tudi književni prevajalec iz angleščine, nemščine, ruščine, poljščine, češčine, srbsčine in slovenščine: prevajal je poezijo Otona Župančiča in *Krst pri Savici* Franceta Prešerna. Poezijo Blažeta Koneskega lahko v slovenščini beremo v prevodu Ivana Minattija v treh samostojnih knjigah (*Veziľja*, 1959; dvojezična *Везилка = Veziľja*, 1966; *Pesmi*, 1977) ter dveh antologijah makedonske poezije (*Sodobna makedonska poezija*, 1963; *Pesmi*, 1976). Ob stoletnici pesnikovega rojstva pa je izšel še ilustrirani pesniški cikel *Марко Кралe = Kraljevič Marko* v prevodu Namite Subiotto.

V pesmi *Pasje brdo*, ki je epilog cikla petih pesmi, se pojavi motiv umika oziroma smrti kraljeviča Marka, ki je tudi osrednji motiv zgodbe Frana Milčinskega, zaradi česar se mi je zdela zanimiva za analizo. Morda bi bila zanimiva tudi primerjava pesmi *Pasje brdo* (še bolj pa celotnega cikla) s Prešernovo pesnitvijo *Krst pri Savici*, torej ravno tistim Prešernovim delom, ki ga je Koneski prepesnil v makedonščino: Črtomir in Marko se podata v brezupni boj z nepremagljivim sovražnikom (»In šel je boj bojvat brez upa zmage« (Prešeren 2006: 27)), nato resignirano razmišljata o begu (»beg je moj up, gojzd je moj dom pričjoči« (Prešeren 2006: 49)); v obeh pesmih se pojavi podoba deroče vode kot bližajočega se sovražnika/zla (neurnik pri Prešernu; kalna voda, ki poplavlja, pri Koneskem) in podobno.

Pesem *Pasje brdo* in celotni cikel *Kraljevič Marko* so (med drugimi) natančno obravnavali makedonski literarni teoretiki Georgi Stardelov, Katica Ćulavkova, Ranko Mladenoski, krajšo interpretacijo Nataše Avramovske in Lorete Georgievske-Jakovleve pa najdemo tudi v učbeniku za predmet makedonski jezik in književnost za četrti letnik gimnazij (2004). V nadaljevanju prispevka povzemam njihove ugotovitve, pri čemer se osredotočam predvsem na interpretacije pesmi *Pasje brdo*, ki bi jih lahko uporabili za izhodišče pri pripravi učne ure slovenščine s tem besedilom.

Georgi Stardelov v obsežni študiji o poeziji Koneskega, naslovljeni prav po prvi pesmi iz cikla (*Одземање на силата oziroma Odvzemanje moči*), trdi, da je to najpomembnejši pesniški cikel tega avtorja, da predstavljajo pesmi iz cikla vrhunec njegove poezije in da so tudi najbolj paradigmatične za tolmačenje njegove poetike (Старделов 1990: 110).

O zgradbi pesmi Stardelov (1990: 112) zapiše, da vsako od petih pesmi iz cikla uvaja moto (citat ali parafraza ljudske legende o kraljeviču Marku), ki je hkrati že jedro pesmi, da torej pesnik izbrano legendo samo zapiše v duhu

svojega časa, s čimer jo povzdigne na novo in višjo poetično raven. Moti v teh pesmih torej niso stranski elementi, temveč pomembni segmenti, s katerimi Koneski da vedeti, da so vse pesmi iz cikla navdihnile legende o kraljeviču Marku, da jih torej ni ustvaril, temveč odkril, in da si je mote zamislil kot svojevrstne ekspozicije v dramaturgiji pesmi, kot izhodiščne točke, brez katerih pesmi ni mogoče v celoti razumeti. Pesmi so očitno povezane v cikel, ne le zaradi osrednjega mitskega lika kraljeviča Marka, temveč tudi zaradi pesniške in metafizične ideje, ki je prisotna v vsaki izmed njih. Stardelov meni, da je treba te pesmi upoštevati kot dramaturško in konceptualno celoto, saj vsebujejo nekakšno skupno pripovedno nit, zato jih ni mogoče brati in interpretirati neodvisno. Pesmi naj bi povezovala tudi skupna ideja: zmaga zla, triumf hudobije, poraz dobrega, ki se mu ne more nihče izogniti. Stardelov trdi, da pesmi Koneskega o kraljeviču Marku slavijo človekov poraz, s katerim se končuje vse v človeškem življenju, čemur pa, kot bomo videli pozneje, Ranko Mladenoski oporeka.

Katica Ćulavkova, ki je raziskovala medbesedilne povezave pesmi iz cikla (vseh, razen pesmi *Pasje brdo*) z ljudskimi legendami in izročili, ki jih je zapisal Marko Cepenkov, trdi, da je cikel *Kraljevič Marko* Blažeta Koneskega nekajkratno medbesedilo/palimpsest, aktualizira namreč:

- mitske podobe (»kalna voda«, prividi in prikazni, poganska verovanja, poosebljenje smrti, zlo in samotnost);
- zgodovinsko-legendarni kolektivni in kultni spomin (kraljevič Marko, njegova moč, primerljiva z božjo, zidanje Markovega obzidja/cerkve in samostana, žrtvovanje otrok pri zidanju, pasje brdo);
- ljudski govor in ustno pripovedovanje (posebna vrsta prakse in spomina);
- biblijsko stilistiko in pravoslavno topiko (božja moč, Rahelin jok, svetniki, »hudičeva zalega«);
- osebni pogled na svet, smisel in potrebo po parodiranju ter grotesknem pogledu na mite in kultne predstave o preteklosti in nekaterih »večnih« vrednotah, ki so postavljeni v grotesken, paradoksalen in demitologizacijski odnos (močni postane šibek in »ponižan«, drzna zamisel postane sramotna resničnost, dobro se odkupi z zlom, »resnica« se relativizira glede na zorni kot, zlo se »neizbežno« »množi«, pokaže se skepsa do dualistične delitve na dobro in zlo ali »hudobijo« in ponovno se vzpostavi kategorija zlodobro) (Ćulavkova 2001: 307–308).

Avramovska in Georgievska-Jakovleva obravnavata cikel pesmi o kraljeviču Marku Blažeta Koneskega v učbeniku za makedonski jezik in književnost za

četrti letnik gimnazij, kjer ugotavljata (Аврамовска, Георгиевска-Јаковлева 2004: 301), da cikel predstavlja pesniško tolmačenje in lirsko-refleksiven komentar (junaka iz ljudskega izročila), ki v duhu moderne čustvenosti v lirskem in refleksivnem kontekstu raziskuje »razpoke« v jasno načrtanih obrisih junaškega lika. Uvodna pesem *Odvzemanje moči* poudarja »primanjkljaj«, ki zaznamuje junaške podvige kraljeviča Marka v preostalih pesmih iz cikla. Zaradi uvodnega primanjkljaja se vsak naslednji junakov dobronamerni podvig obrne proti njemu in pretvori v še en greh. Ker bog Marku odvzame polovico moči (v pesmi *Odvzemanje moči*), junak ne more zaščititi svojega kraja pred podzemno vodo, ki grozi, da bo poplavlila Prilepsko polje (v pesmi *Sterna*); kljub številnim človeškim žrtvam (sedemdeset novorojenčkov) ne more sezidati obzidja, ki bi ubranilo njegovo ljudstvo pred zlom/hudobijo (v pesmi *Obzidje*); ko pa se želi odkupiti za strašen greh in da sezidati sedemdeset cerkva in samostan, ugotovi, da mu ubiti ne bodo nikoli odpustili (v pesmi *Markov samostan*). Neuspeh njegovih podvigov (v boju proti zlu) doseže kulminacijo v zadnji pesmi – *Pasje brdo*, ki tematizira smrt tega junaka po brezplodnem bojevanju s sovražnikom. Neuspeh bojevanja je prikazan kot rezultat samega bojevanja kraljeviča Marka, saj se po vsakem zamahu s sabljo sovražnik podvoji. Epski kontekst je prisoten v citatih iz ljudskega izročila, ugotavljata avtorici, medtem ko v vsaki pesmi posebej Koneski prelevi lik kraljeviča Marka v lirski subjekt.

Cikel analizira tudi Ranko Mladenoski, ki preverja tezo Koneskega, da sta pri ustvarjanju vsake teh pesmi prisotni tradicija in inovacija oziroma aktualizacija. Tudi Mladenoski (kot Stardelov) dokazuje, da pesmi v ciklu povezuje več elementov/kategorij: epski junak kraljevič Marko, njihova zgradba (legenda – pesem), opiranje na tradicijo (inovacija – aktualizacija), folklorni motivi, boj proti zlu/hudobiji, dialog med lirskim subjektom in njegovo bolečino; filozofska obarvanost pesniškega izraza, lirski subjekt kot poraženec v vseh pesmih, samotnost, žalost, gnev, greh, vest in tako naprej (Младеноски 2004: 69).

Pesem *Pasje brdo* Mladenoski (2004: 74–75) interpretira tako, da najprej izpostavi besedišče, ki determinira zlo, proti kateremu se bori kraljevič Marko: krvave roke, krvave noge, onemoglost, smrt, hudičeva zalega, kaluža, zlo, plevel, noč, gluha tema, propadanje, prikazen. Toda zla se ne da uničiti, bojevanje z njim ga le pomnoži: »Zvečer pa, ko se izčrpan vračam, / se za menoj spet vse sestavi / tako kot je bilo, / kot bi oral kalužo, / zlo pa se je samo pomnožilo / kot plevel po pletju« (Koneski 2021: 32). Noč (gluha tema) je zaveznica zla. Tako kot je Marko v pesmi *Sterna* slišal približevanje strašne podzemne vode, tako v pesmi *Pasje brdo* sliši približevanje hudobije, ki je predstavljena kot kalna

voda, ki preplavlja. Marko dojamе, da je njegov boj z zlom zaman. V obupu se odloči za nejunasški korak – beg, pri čemer pa se posluži zvijače: »Zasukajte podkve mojemu konju, / nastavite bobne, da bijejo v vetru, / naj se še bojijo moje prikazni« (Koneski 2021: 33). Njegova poslednja želja je, da bi njegova smrt ostala skrita: »Naj le nihče ne vidi moje smrti, / sam naj bom z njo, / kot z nevesto / v noči spočetja!« (Koneski 2021: 33). Mladenoski pojasnjuje, da se verz »nastavite bobne, da bijejo v vetru« navezuje na poganski ritual, katerega namen je pregnati zlo, hudobijo. V Makedoniji je ritual znan kot dan preroka Jeremije, ko se z udarjanjem po bobnih in raznih kovinskih predmetih ustvari trušč, ki naj bi preplašil in spodil zlo. Namen kraljeviča Marka naj bi bil enak: pretentati zlo, da se bo še naprej balo njegove prikazni, saj bo zaradi trušča (in narobe obrnjenih sledi podkev njegovega konja) mislilo, da je kraljevič še v vedno v svojem gradu.

Pasje brdo, zadnja pesem iz cikla, najbolj eksplіcitno obravnava osnovno idejo celotnega cikla, ki jo Mladenoski razume kot nujnost večnega boja proti zlu. To je temelj, na katerem je zgrajenih vseh pet pesmi iz cikla. Toda tu ne gre le za boj proti zlu, ki nas obdaja, temveč tudi proti zlu, ki je v nas. Mladenoski se ne strinja v celoti z interpretacijo Stardelova, ki trdi, da je kraljevič Marko tragični junak, saj nosi v sebi tragični konflikt, konflikt z bogom in usodo, zaradi česar bi lahko beg (pred temi konflikti) pomenil kapitulacijo človeka v boju s hudobijo, z mračnimi silami. Mladenoski namreč v pesmi *Pasje brdo* prepozna optimizem. Junakova želja, da ne bi nihče videl njegove smrti, tako Mladenoski, pomeni, da ne sme nihče izvedeti za njegovo smrt, torej niti zlo/hudobija. S svojo smrtjo hoče biti sam, kot z nevesto v noči spočetja, beseda spočetje pa pomeni novo življenje, začetek, perspektivo, prihodnost. V kontekstu celotnega cikla naj bi torej ta beseda pomenila porajanje novih moči, ki se bodo zoperstavile zlu, ki bodo nadaljevale njegov boj proti mračnim demonskim silam. Zato, zaključuje Mladenoski, predstavlja zadnja pesem – epilog cikla – pesnikov namen, ki je poudariti, da se človekov boj proti zlu nikoli ne bo nehal oziroma se nikoli ne sme nehati. Če se vrnemo k izročilu o begu kraljeviča Marka iz Varoša, ki ga je zapisal Marko Cepenkov, lahko opazimo, da ljudski pripovedovalec v Markovem skrivanju v pečini prav tako ne vidi popolnega poraza: junak je živ in nekoč se morda zopet poda v boj proti hudobiji.

Pesem *Pasje brdo* Blažeta Koneskega je zagotovo mogoče interpretirati tudi na druge načine (na primer njen jezikovni slog), namen prispevka je bil predvsem podati informacije o izbranem besedilu in njegovih dosedanjih interpretacijah makedonskih literarnih teoretikov, ki so lahko podlaga za obravnavo pesmi, ki jo vključujem v prispevek.

Pasje brdo

Dneve in dneve se je Marko podajal v boj
na Pasjem brdu pri Prilepu.
Stokrat je zamahnil s sabljo, prepolovil sovražnika,
pa sta obe polovici oživele in iz enega sta dva nastala.
Sprevidel je, da to nikamor ne pelje,
zasukal je podkve svojemu konju, nastavil bobne, da bijejo v vetru,
da ne bi dojeli, da ni nikogar za obzidjem,
in se izgubil v noč.
(Ljudska legenda)

Tudi v to bitko se moram podati,
jo bojevati
dneve in dneve
krvavih rok do ramen,
krvavih nog do kolen,
do onemoglosti –
dokler ne poskusim vsega,
dokler ne pridem do kraja,
dokler ne usahnem, kot usahne vodnjak v poletni pripeki,
in ne začutim svoje poslednje želje:
Naj le nihče ne vidi moje smrti!

Zarana se podam na pasje brdo,
besno se požinem na hudičevo zalego.
Zamahnem levo in udarim desno
in tolčem
in tarem
in sekam,
kot sekaš goščavo, ko si utiraš pot.
Zvečer pa, ko se izčrpan vračam,
Se za menoj spet vse sestavi,
tako kot je bilo,
kot bi oral kalužo,
zlo pa se je samo pomnožilo
kot plevel po pletju.

In glej, spet je noč,
spet je gluha tema.
Poslušam:
bliža se nam hudobija
kot kalna voda, ki preplavlja.
In zdi se mi,
da se vse pogreza v zemljo,
kot da ni nikoli obstajalo,
kot da nisem nikoli ničesar napravil.

Zasukajte podkve mojemu konju,
nastavite bobne, da bijejo v vetru,
naj se še bojijo moje prikazni,
naj ne vidijo moje smrti!
Naj le nihče ne vidi moje smrti,
sam naj bom z njo,
kot z nevesto
v noči spočetja!

Vir

KONESKI, Blaže, 2021: Марко крале = Kraljevič Marko: dvojezični ilustrirani pesniški cikel ob stoletnici avtorjevega rojstva. Prev. Namita Subiotto. Ljubljana: MKD Makedonija.

Literatura

MILČINSKI, Fran, 2007: Smrt kraljeviča Marka. Zgodbe kraljeviča Marka. Ljubljana: Sanje. 131–135.

POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (560 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo. <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>.

PREŠEREN, France, 2006: Krst pri Savici in Balade in romance (izbor). Ljubljana: Delo, Intelego, Študentska založba.

VOLARIČ, Tina, 2007: O Franu in Marku. Zgodbe kraljeviča Marka. Ljubljana: Sanje. 142–145.

- АВРАМОВСКА, Наташа, ГЕОРГИЕВСКА-ЈАКОВЛЕВА, Лорета, 2004: Лирика. Стојка Бојковска и др.: Македонски јазик и литература за IV година гимназиско образование. Скопје: Просветно дело. 293–314.
- АНАСТАСОВА-ШКРИЊАРИЌ, Нина, 2007: Македонска фолклорна ризница. Прирачник за средновековната и народна македонска книжевност. Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. 53–95.
- ЌУЛАВКОВА, Катица, 2001: Интертекстот во циклусот Марко Крале од Блаже Конески. Мала книжевна теорија. Скопје: ТРИ. 297–308.
- МЛАДЕНОВСКИ, Ранко, 2004: Синтеза на фолклорното и современото во циклусот „Марко Крале“ од Блаже Конески. Современост 52 (1). 64–76. <<http://eprints.ugd.edu.mk/8076/>>.
- СТАРДЕЛОВ, Георги, 1990: Одземање на силата. Скопје: Мисла.
- ЦЕПЕНКОВ, Марко, 1972: Предание за Прилеп, Варош и околината и за бегашето на Марка Кралета од Варош. Кирил Пенушлиски (ур.): Македонски народни умотворби во 10 книги: Преданија. Скопје: Македонска книга. 122–127.